

A magyar pénzverés születése

1. Bevezetés: gazdasági feltételek

Minden nép történetében a gazdaság fejlettsége határozza meg értékmérő – pénz – használatának szükségét, megjelenését. Az önálló pénzverés új minőségi fokozatot jelent. A pénz használatát megelőzően az értékmérő rendszerint valamilyen „terménypénznek” nevezett tárgy (állat, állatbőr, növény, természetben ritkábban előforduló tárgy stb.) volt. Az ókorban, a népvándorlás korában, majd a kora-középkorban a pénzveréssel még nem rendelkező népeknél általános szokásként volt ismeretes a már fejlett pénzveréssel, pénzrendszerrel rendelkező birodalmak (görög városok, Róma, Bizánc) pénzeinek használata, majd utánzása, végül – amennyiben gazdaságilag eljutottak az önálló pénzverés igényének fokára – saját pénzükre (pénzrendszer, pénzláb, éremkép) gyakorolt hatása.

A magyarság honfoglalás előtti korszakára, gazdaságára vonatkozó (nem túl gazdag) írott és tárgyi források alapján állíthatjuk, hogy az akkori magyar gazdaság már előrevetítette a X. század változásait, amely század végén létrejött egy szellemében is európai magyar birodalom. E korszaknak rövid áttekintése érteti meg az önálló magyar pénzverés kezdetét és ugyanakkor adatolt választ ad azoknak az – előítéllettől cseppet sem mentes – kutatóknak, vagy inkább publicistáknak, akik a X. századi magyarságban jobbra csak portyázó, rabló marta-lócokat, a környező népekhez viszonyítva alacsonyabb kulturális és gazdasági szinten álló nomádokat igyekeznek láttatni.

Tény, hogy a honfoglalás előtti magyar gazdaságban az állattenyésztés elsődleges volt a földműveléssel szemben. Ez ugyan nem jelentett szintelattiságot, de a IX. századi arab utazók (Ibn Ruszta és Dzsaihani leírását összegző Gardizi) leírása szerint a magyaroknak „sok szántóföldjük”, azaz jelentős földművelésük volt. A honfoglalás-kori magyarság nyelvében a földművelésre utaló szavak – eke, tarló, sarló, kéve, kepe, szérű, ocsú, árpa, szánt, arat – rendszeres földművelésre utalnak, amit régészeti leletek – ásópapucs, kasza, sarló, eke, örlőkö, kézi malom – is bizonyítanak. Megjegyzendő, hogy az akkori magyar eke fejlettebb volt, mint az akkor itt élt néptörzsekéknél. Ezzel összefüggően gyümölcstermesztésre utaló szavak – gyümölcs, alma, körte, dió, szőlő – kertészeti tevékenységet is mutatnak. Természetesen széleskörű állattenyésztéssel kapcsolatos szavaink – ló, tehén, juh, ostor, fék, nyereg – és állatcsontleleteink az állattenyésztés döntő fontosságának bizonyítékai. Ugyancsak természetes e termékek feldolgozása, gondoljunk csak a jurtákhoz szükséges nemez mennyiségére. Egyébként őseink a jurták mellett ismerték a kemencés, nyeregtetős házakat is. A honfoglalás után a X. században felgyorsult az átalakulás és ez a települések rendszerében is megmutatkozik. Megkezdődött a vezetőréteg szállás területeit

körülvevő foglalkozási tagoltságot mutató agrár- és szolgáltató falvak rendszere, ami István király korszakára már általánossá vált, birtokadományozásai bizonyítják. A kutatás szerint 259 falunévből 143 utal földművelésre, állattartásra, kertészetre, halászatra, vadászatra, 152 pedig ipari szolgáltatásra, amiből 95 utal fémfeldolgozásra (kovács, fegyver- és szerszámkészítő, ötvös), a többi fa, bőr, kerámia. A fémfeldolgozás, ezen belül a vas előállítása (aminek szakrális jellege is kimutatható) rendkívül fontos volt, a hadsereg számára egy nemzedéknek mintegy húszezer kg vasa volt szüksége (ló-felszerelés: zabla, kengyel, szablya, nyílcsúcs, stb). Az életben és az építkezéseknél használt szerszámok is igényeltek vasat, a somogyvári ásatásoknál pedig egy felvonó bronzcsigát is találtak. A vasat gyepvasból nyerték, olvasztották, a vaslepenyből a salakot is kikalapálták. A tiszta vasat Vasváron, a királyi vasraktárban őrizték. A vezetőréteg ezüstigényét részben zsákmányolt és hadisarc ezüstjéből de – feltételezhetően – részben bányászatból elégítették ki. Az aranyat hasonlóan, de a Dunából is mosták. (A dunai aranymosásra már a keltáktól kezdve van – éppen numizmatikai – bizonyítékunk.)

Kereskedelmi tevékenységre már a IX. századból is van adatunk, ha ezt nem is lehet klasszikus kereskedelemnek értelmezni. Az említett arab utazók írják a honfoglalás előtti területen élt őseinkről, hogy a szlávokat meg-megrohanják, rabszolgáknak hozva el őket, akiket a bizánci Karkh városba viszik és ott bizánciakkal „vásárt csinálnak”; tőlük szövetet, selymet, fűszert szereznek. Ezen kívül őseink – a kazár kapcsolat idején – bizonyára megfordultak a kazár fővárosban, Itilben is. Ez a város jelentős „nemzetközi” kereskedelmi központ volt; ide futott a „selyem út” és a viking, bizánci kereskedőknek is helyt adott. A X. századi kereskedelem főleg külkereskedelem volt, bár a vezetőréteg szálláshelyén voltak vásártartások is. A külkereskedelem első sorban az arabok és más mohamedánok (kálizok) és zsidók kezében volt. 965-ben Ibrahim ibn Jákub egyiptomi zsidó rabszolga-kereskedő Prágában említ magyar földről jött kereskedőket, vagy feltételezhető, hogy magyarok is részesei voltak a célzott külkereskedelemnek. Az orosz őskrónika Perejaszlavecben említ magyar földről jött kereskedőket. A raffelstädteni vámtarifa szerint ekkor Kievnak Bajorországgal volt kereskedelmi kapcsolata, amelynek útja ugyan Krakkón és Prágán át vezetett, de Itália felé a Kárpát-medencén keresztül volt a leágazó útja.

Ez a gazdasági élet, kereskedelem már nem élhetett meg értékmérő nélkül, azonban aligha pénzt használtak értékmérőként. A X. századi magyar sírokban előkerült ezüstpénzek – arab dirhemek és nyugat-európai denárok – rendszerint átlukasztottak, tehát demonetalizálva, díszként övre, szíjra, lószerszámra erősítve használták és nem pénzként. A sírokban előkerülő bizánci aranypénzek pedig inkább vagyontárgyaknak minősültek. A magyarokhoz kerülésük útja, módja azonban némi vizsgálatra szorul. A nyugat-európai – itáliai, német, francia – denárok egyértelműen a X. századi nyugati hadjáratok zsákmány- emlékei, talán még a bizánci aranypénzek (solidusok) egy része is, de az arab dirhemek más úton kerülhettek ide, a dirhemek forgalmi területén nem voltak magyar hadjáratok. A dirhemek kibocsátói főleg X. századi sammanida emírek – Ahmed ibn Ismail (914-917), bár inkább Nasr ibn Ahmed (914-943), – de vannak korábbiak

is. A dirhemek előfordulása a magyar sírokban azonban X. századi jelenségként értékelendő, mert a dirhemeket nem „vonták ki” a forgalomból, a korábban készülteket is használták. Idekerülésüknek aligha lehet más útja, mint a kereskedelem, függetlenül attól, hogy nem pénzként, hanem ezüstként szerepeltek. Az út pedig Prága felé mutat, bár a Kárpát-medencei dirhemleletek Északkelet-Magyarországon kerülnek elő, s így Kiev is számba jöhet, annál is inkább, mert az egyetlen dirhem-kincslelet (több mint 400 példány) Máramaros megyében került elő. (Az irodalomban Huszti leletként szerepel.) A dirhemek kibocsátói az egyes leleteknél említett emírek mellett abbaszida kalifák is vannak al-Mutadidtól (892-902) ar-Rádiig (934-940). Ugyanakkor a Prágán (amit Ibrahim ibn Jákub említ) keresztül északra, a viking településekre vezető út régészetileg bizonyított; X. századi viking fegyverek (főleg kardok) vannak magyarországi leletekben és ennek folyamataként véljük Szent István jelentős számú denárait meglehetősen sok viking-kori skandináviai éremleletben. Ez a magyar–viking kereskedelmi kapcsolat a XI. század végéig tartott.

A X. századi bizánci aranypénzek – sár-, vagy kincsleletekből, amint már említettük – inkább arany vagyontárgyak voltak, mint értékmérők, azaz pénzek. Ennek bizonyítéka egy 6 db solidusból álló csoport, amelyeknek kibocsátói Theophylosz, II. Mikhael és Konstantinosz (932-939) társascsászárok. Az őket közvetlen követő, azaz IX. századi uralkodóktól nincs egyetlen pénz sem, csak a honfoglalás utáni császároktól. Szerintünk alapos okunk van azt feltételezni, hogy ez a 6 db solidus a kazár–magyar kapcsolat korából származik; akkor és ott (Itilben, Karkhban?) került a magyarokhoz, és mint családi vagyon részét hozták utódaik, a honfoglalók magukkal a Kárpát-medencei hazájukba. A solidusok akkori és ottani magyarokhoz jutásukat az is erősíti, hogy a 6 db solidusból egyik példány egy fél, másik pedig negyed példány. (A többi ép, egész.) Ugyanis keleten így Itilben is dívott az a szokás, hogy fél- és negyed solidusok értékéért az egészet felezték, illetve negyedelték. Az aranypénz vagyontárgykénti szerepére ismét Ibrahim ibn Jákubhoz fordulunk, aki a magyar kereskedőknél, mint árucikket említi a „forgalmi mithkált”, ami alatt Hóman Bálint szerint bizánci aranypénzt kell érteni.

A X. századi solidusok magyarokhoz kerülésének útja lehetett zsákmány, hadisarc. De lehetett kereskedelem is. Az előbbi útra idézzük Bíborbanszületett Konstantin (Konstantinosz Porphyrogenetosz) bizánci császár „A birodalom kormányzása” (De administrando imperio) munkáját: „Ha a rómaiak császára a besenyőkkel békében van, sem az oroszok, sem a türkök ... mértéktelen követeléseket nem támaszthatnak pénzben és árucikkekben a rómaiakkal szemben a béke fejében.” (A türkök alatt magyarokat, az oroszok alatt a kievi ruszokat kell érteni.) Bizánc 960-ig fizetett adót a magyaroknak. Az adó persze a fejedelmé lett, ebből közvitéhez aligha került. Hadjárat alkalmával viszont bármelyik harcoshoz kerülhetett közvetlen zsákmányként. Diplomáciai kapcsolatokban, követjárások alkalmával is kaphattak – rangjuknak megfelelő mennyiségű – pénzt, aranypénzt. Mindebben sok a feltételezés, a lehetőség, de egyik sem alaptalan. A tény, hogy leleteinkben előfordulnak bizánci pénzek, leggyakrabban solidusok. Szerepükre késői adatot találunk Szent István törvényeiben; I. könyv 14.

fejezetben és a II. könyv 9. fejezetében a büntetési tétel aranypénzt („pensa auri”) ír elő, amit ugyancsak Hóman Bálint a bizánci aranypénzzel, a solidussal azonosít. A bizánci aranypénzek vagyontárgykénti szerepére még a XII. századból is van példa.

A honfoglalás előtti és a X. századi gazdasági élet tehát bizonyosan igényelt értékmérőt, de ennek konkrét tárgyhoz kötése bizonytalan. Ismét idézzük az arab Gardizit; a magyarok házassági szokásait írva sorolja, hogy „amikor a lányt megkérlik, vételárat visznek, ... a leány anyja ... mindent összegyűjt, amiye csak van. Coboly-, hermelin-, mókus-, nyestprémből, ... mindenféle bőrrel egyetemben tíz bőrruhára valót ... a megállapított vételárhoz állatot, pénzt, ingóságot...” A felsorolásban ugyan szerepel a pénz, de – szerintünk – nem mint értékmérő, hanem mint nemesfém vagyon. Ugyancsak nem tekinthető értékmérőnek a „tíz bőrruha” sem. Bár – az ugyancsak későbbi – Szent István I. törvénykönyvének 8. fejezetében bőr értékmérőre látszik utalni a büntetés. „...Vegyék el az eszközöket és a ruhákat, amelyeket, ha akarja, bőrrel megválthat.” (Kérdés, milyen állat bőrével.) A törvénykönyv több fejezete (I. könyv 15, 21, 25, 27, 32, 35. és II. könyv 4, 6.) tinóban (iuuencus) adja meg a büntetés mértékét. Ez viszont – a tinó – egyértelműen értékmérő. Ez akkor is nehézkes, ha viszonyítási értékről van szó és nem konkrétan tinóban, növendékmarhában történő fizetésről.

István király pénzverése

Mindezek után arra a következtetésre juthatunk, hogy mind a gazdaság, mind a kereskedelem, valamint a településszerkezet átalakulása és a politikai hatalom központosítása azt mutatja, hogy a X-XI. század fordulójára megvalósultak azok a feltételek, amelyek – valamennyi királyi intézmény létrejötte mellett – szükségsszerűvé tették az önálló magyar pénzverés kezdetét. István király pénzverése tehát nem a királyi felségjog háttér nélküli üres gyakorlása volt, hanem egy európai királyság intézményrendszerébe illeszkedő feladat megvalósulása.

Nyugat-Európában Szent István korára már megszilárdult az a birodalmi rendszer, benne pénzrendszer, ami a római birodalom felbomlását követte. Az V. században ugyanis a római birodalom nem tudott ellenállni a határain (limes) kívüli – főleg germán – törzseknek, amelyek megtelepedtek a birodalom tartományjaiban és – lassan összeolvadva a volt birodalom lakosaival – több helyi uralkodó alatti államformáció jött létre. 476-ban Odoaker gót király lemondatta Romulus Augustulus császárt és ezzel formailag is megszűnt a Nyugat-római Birodalom, tulajdonképpen a római császárság. Ugyanakkor a Kelet-római Birodalom (Bizánc) tovább élt, nagyhatalom maradt belső rendszerének – benne a differenciált, arany (hányadosával), ezüst, bronz pénzrendszernek – változatlan megtartásával. A Nyugat-Európában létrejött államok – római előzmények hatására – saját maguk is elkezdtek pénzt veretni; kezdetben csak utánózták Róma pénzeit, később azonban – helyi pénzverésként – önállósodtak. I. Theodobert (534-548) frank és Leovigild (533-586) gót királyok már saját nevükre verettek római pénzláb-szerinti aranypénzeket.

Ahogy a kis tartományurak fölé emelkedett a kialakuló frank birodalom királya, úgy vált a pénzverés is a kor követelményének megfelelően általánossá. A VI. századi apró ezüstpénzeket II. Chlotár (584-628) és I. Dagobert (628-638) frank királyok ezüstdenárai követték; 1 font (római font: 327,5 g) ezüsből 240 db denárt vertek, így a denár súlya 1,36 g volt. A VIII. században azonban 1,25 g-ra csökkent a pénz súlya, mert 260 db denárt vertek 1 font ezüsből. Az ingadozásoknak, súlycsökkenéseknek Nagy Károly (768- 814) frank király vetett véget, akit 800-ban császárrá koronáztak és így lett a Német-római Császárság megalapítója. Nagy Károly 781 körül hajtotta végre azt a pénzreformot, ami a középkori denárkorszakot jelentette. A 327,5 g-os római font helyébe 408 g-os, róla karoling fontnak nevezet alapsúlyt rendelt és ebből 240 db denárt veretett, így ennek 1,36 g volt a súlya. Utódai alatt ugyan birodalomszerte módosult az alapsúly is, valamint az ebből kiverendő denárok száma, valójában könnyebb pénzlábat használtak, így a denárok súlya csökkent. Ezt nagymértékben segítette elő a pénzverési jog eladományozása a tartományurak részére. A bajor hercegek voltak az elsők, akiknek pénzverési joguk volt; Arnulf herceg 907-ben veretett denárt Regensburgban. Arnulf és utódai azonban ragaszkodtak a súlyos karoling denárhoz, így a nemzetközi pénzforgalomban is a legmegbízhatóbb, közkedvelt fizetési eszköz volt. II. Henrik herceg (985-995), Szent István apósa is tartotta ezt a pénzlábat. Fia, IV. Henrik herceg – Szent István sógora – azonban (mint herceg 995-1003 között) kissé könnyebb pénzlábat használt, denárainak átlagsúlya 1,25 g körüliek. Amikor német királlyá választották 1002-ben, viszont újra nehezebb, 1,4 g körüli denárokat vezetett.

Közismert tény, hogy a történetkutatásnak két forráscsoportja van: az írott (levéltári) és a tárgyi (régészeti). Természetes, hogy a korábbi korszakokra háborúk és egyéb pusztulások, pusztítások következtében sokkal kevesebb az írott forrás és – a levéltári anyag mind tökéletesebb és közzétett feldolgozásainak eredményeként – így a hajdani évszázadokra aligha várhatunk újabb, eddig nem ismert, történelmi események, folyamatok értékelését megváltoztató levéltári anyagot. Újabb régészeti leletek azonban bármikor előkerülhetnek, amelyek gyökeresen megváltoztatják addigi ismereteinket. Ez utóbbi történt a közelmúltban Szent István pénzverésének ismeretével is.

Szent István *Corpus Nummorum Hungariae (CNH) I. 1. típusú denára.*^{1548 1549}

¹⁵⁴⁸ http://m.cdn.blog.hu/pe/penztortenet/image/Stephanus_rex2.jpg.

¹⁵⁴⁹ <http://mek.oszk.hu/07100/07139/html/0004/0005/0003-243.html>.

Évszázadok óta Szent István pénzének – egyetlen pénztípusának – ismerték azt az ezüstpénzt, amelynek előlapi felirata STEPHANVS REX, hátlapi felirata pedig REGIA CIVITAS. Mindkét oldalán egyenlőszárú kereszt-ábra van, a kereszt sarkaiban ékekkel. A pénztörténeti kutatás (első sorban az addigi eredményeket is összefoglaló, 1916-ban megjelent Hóman Bálint minden részletre kiterjedő feldolgozása) megállapította István király pénzének kapcsolatát a bajor pénzveréssel, pontosabban, hogy Szent István apósának (II. Henrik hercegnek), esetleg sógorának (IV. Henrik hercegnek, a későbbi II. Henrik néven német királynak, majd császárnak) kiváló minőségű regensburgi denárát vette mintául. Erre utal a pénz hátlapi felirata is, a Regensburgot jelentő REGINA CIVITAS.¹⁵⁵⁰ Mivel II. Henrik herceg denárainak átlagsúlya 1,59 g, Szent István pénzeinek pedig 0,8 g, ezért – Hóman Bálint szerint – a bajor pénzhez viszonyítva a magyar pénz féldenár, azaz obulus. A REGIA CIVITAS feliratot azonban egyik kutató sem tudta magyar pénzverővároshoz kötni Szent István két fővárosa – Esztergom és Székesfehérvár – közül. A kutatás álláspontja ugyancsak Hóman Bálint szerint: „... Esztergom, vagy Fehérvár értendő-e alatta, ma már nem állapítható meg.”

Egy 1968-ban, a Baranya megyei Nagyharsányban előkerült éremlelet szinte minden eddigi, a magyar pénzverés kezdetével, így Szent István pénzverésével kapcsolatos ismereteinket megváltoztatta. Ebben a 80 példányos éremleletben 40 db ezüstpénznek előlepi felirata LANCEA REGIS, ábrája pedig egy felhőből kinyúló kéz zászlós lándzsát tart. Hátlapjának a körirata: REGIA CIVITAS, ábrája pedig egy, az e' korbéli nyugat-európai pénzek általános éremképe, az úgynevezett karoling templom, ám a nyugat-európai pénzveréstől egészen eltérő megfogalmazásban. A bajor pénzekén lévő középső betűsora itt: RE.CI. A típus irodalomban ismert volt, de kivitele miatt modern hamisítványnak tartották. Egy skandináviai leletben előforduló példány ugyan ezt kétségesse tette, de érdemben nem foglalkoztak vele és a vikingeknél általános német utánveretek egyikének vélték. A nagyharsányi lelet azonban megváltoztatta az addigi állásfoglalásokat. Mivel a pénz nem tünteti fel a kibocsátó uralkodó nevét, ezért a köriratok és az éremképek tüzetes vizsgálatára volt szükség az egyértelműen hivatalos – tehát nem hamisítvány, nem utánveret – pénz kibocsátójának meghatározására. A pénz előlapján lévő felhőből kinyúló, zászlós lándzsát tartó kéz csak Isten keze lehet, azaz a lándzsa isteni eredetű, a pénz kibocsátója Isten akaratából („kegyelméből”) uralkodik, nem pedig földi uralkodó adományozásából.

¹⁵⁵⁰ De a G és A betű formáját magyarosnak tartotta, esetleg az ó-magyar rovásírás emlékeként.

*Szent István Huszár 2. típusú („lanceás”) denára.*¹⁵⁵¹

Európában a német-római császár uralkodói jelvénye volt a szent lándzsa („lancea sacra”), Szent Móric lándzsája, egy, az Úr keresztjéből származó szög-gel. Ez a lándzsa szimbolizálja a császári hatalmat; a császárnak, mint a keresztény világ fejének – és nem mint német királynak! – uralkodói jelvénye. Annak a császárnak, aki minden keresztény uralkodó felettinek tartotta magát, függetlenül attól, hogy a vazallitásnak volt-e realitása, vagy sem. A császári lándzsán kívül azonban – a császárság területén – előfordul, hogy hűbéres urat is ábrázolnak lándzsával, ez azonban nem „lancea sacra”.

Forrásaink alapján egyértelmű, hogy az első magyar királyok uralkodói jelvénye volt a lándzsa. Eredetéről egy nagyon is kétes hitelű, 1159 utáni változatban fennmaradt krónika ad ismertetést. E’szerint Szent Brunó „Magyarország királyát megkeresztelte, kit Gouznak hívtak és nevét a keresztségben megváltoztatva Istvánnak nevezte el, amit Ottó császár István protomártír évfordulóján a kereszteléskor kiválasztott, a királyságot pedig teljesen szabadon bírni átengedte, engedélyt adva neki a szent lándzsát (lanceam sacram) hordani mindenütt, mint ahogy magának a császárnak szokása és ereklýeket az Úr szögéből és Szent Móric lándzsáját átengedte neki saját lándzsájául.” A rendkívül tendenciózus (Magyarország vazallitásának érdekében) krónika minden bizonnyal hiteltelen, csupán az bizonyos, hogy a magyar uralkodónak (de nem Gézának, hanem Istvánnak) a lándzsa uralkodói jelvénye volt. Szerepére legegýértelműbb forrásaink leírása az 1044-es, Aba Sámuel és Péter király, illetve a Pétert segítő III. Henrik császár közötti csatáról. Ekkor Aba Sámuel aranyozott lándzsája – „lancea regis ... lancea, insigne regis ... lancea deaurata” (a király lándzsája ... lándzsa, a király jelvénye ... aranyozott lándzsa) – III. Henrik császár kezébe került. Más források szerint, amikor – 1045-ben – a császár Péterhez jött, Péter „Magyarország királyságát aranyozott lándzsájával átadta császári urának”. Henrik császár ezt a lándzsát a pápának küldte, amit több más forrás is bizonyít, nevezetesen, hogy később Arnulf milánói érsek és Bonizo sutri püspök látta a bazilika falán. A részletekben ugyan eltérő források egyértelműen bizonyítják, hogy az első magyar királyok királyi jelvénye volt a lándzsa. A császár – ismé-

¹⁵⁵¹ <http://mn.m.hu/hu/gyujtemenyek/coins-collection/eremtar-b-gyujtemeny>.

teljük – akkor küldte vissza (!) Rómába, amikor Péter a hűbérese lett, azaz a szuverenitást kifejező királyi jelvény már Pétert nem illette meg. A lándzsa magyarországi szerepét hangsúlyozza a koronázási palást Szent István képe is, ahol a király kezében lándzsát tart. A királyi udvarban – és a királyné által felügyelt veszprémvölgyi apácakolostorban, ahol a palást készült – tudni kellett, hogy István királynak mi volt a hatalmi jelvénye és azzal ábrázolták. Hangsúlyozni kell a LANCEA REGIS feliratú pénz második szavát, azaz a lándzsa tulajdonosa király (rex). Európában ekkor csak a német és a magyar uralkodó volt „rex”, tehát a meghatározandó pénz kibocsátója elvileg csak e két király lehetett. A német uralkodó azonban lándzsát császárként használt, és nem királyként, *így pénzünk előlapjának ábrája és felirata a magyar királyhoz köthető*. Az ábra – Isten keze – pedig azt fejezi ki, hogy a lándzsa küldője – a pápa – nem hűbérúr-vazallusi viszonyban van azzal, akinek küldte, hanem spirituális kapcsolatban. Amikor a lándzsa visszakért a pápához, Magyarország elveszítette a lándzsa szuverenitást kifejező értelmezését és ezt a Szent Korona¹⁵⁵² vette át.

*Szent István kezében lándzsával a Koronázási Paláston.*¹⁵⁵³

A tárgyalt pénz hátlapja ugyancsak magyar pénzverdére utal. A közismert STEPHANVS REX feliratú Szent István-verette pénz hátlapi felirata is REGIA CIVITAS és ez csak a magyar pénzverdében volt használatos. A karoling templom ilyen megfogalmazása is teljesen idegen a nyugat-európai pénzek ábráitól. Ott a karoling templom orma egyszerű, általában kettős vonalú háromszög, alatta négy függőleges vonal az oszlopsort jelzi, az ez alatti két vízszintes vonal pedig a lépcsősort.

¹⁵⁵² Bölönyi József szerint, a mi koronánk hivatalos neve "sacra corona", ami a szokásos szent "sancta" fogalmánál tágabb értelmű. Koronánk szentnek tekintett a hagyomány által. (*Acta Historica Hungarica Turiciensia III/1*, 42. o.) Mivel ma már több koronát szentnek neveznek, ezért esetünkben helyesnek tartjuk a "Megszentelt Korona" elnevezést. (*A szerkesztő megj.*)

¹⁵⁵³ <http://cultura.hu/wp-content/uploads/2015/12/cultura-istan-kiraly-koronazasi-palast.jpg>.

*Karoling-denár rajza.*¹⁵⁵⁴

A bajor pénzek az oszlopsort törölték és a helyébe tett betűk általában a köriratban jelölt verdehelyre utalnak ismételt. A mi pénzünkön a templom orma kétoldalt ívesen kihajlik, olyan palmetta-motívumra emlékeztet, amilyenek a honfoglalás-kori magyar ékszereken látható. Az oszlopsor helyén lévő betűk – RE.CI – a RE(gia) CI(vitas)-ra utalnak.

*A LANCEA előoldali feliratú denár hátoldali fényképei.*¹⁵⁵⁵

A lelet itt tárgyalt pénztípusának átlagsúlya 1,26 g. Egyértelmű, hogy – elfogadva István király pénzének minden kutató által bizonyítottnak vett bajor mintaátvételét – a magyar pénz példaadója Szent István sógorának, IV. Henrik bajor hercegnek 995-1102 között vert denára volt.

¹⁵⁵⁴ <http://mek.oszk.hu/07100/07139/html/img/mpt172.jpg>.

¹⁵⁵⁵ <http://files.planesiniww.webnode.hu/200000040-6c8936d862/arpadsavos%20zaszlo%20Szt.%20Istv%C3%A1n%20p%C3%A9nz%C3%A9n.jpg>, <http://mnm.hu/hu/gyujtemenyek/coins-collection/eremtar-b-gyujtemeny> és <http://penzvero.hu/content/prodpics/back/1070.jpg>.

*IV. Henrik bajor herceg denára.*¹⁵⁵⁶

Ez azt is jelenti, hogy a magyar pénz denár volt. Verési idejének kezdete pedig koronázása – 1000 vagy 1001– és 1002 között volt.

Szent István pénzeinek elemzése

Fentiek szerint tehát Szent István és Magyarország első pénz-típusa a LANCEA REGIS / REGIA CIVITAS feliratú pénz volt, amely verésének kezdetét 1000/1001 és 1002 közé tehetjük.

Bár a tárgyalt denár a nagyharsányi leleten kívül egy Fejér megyei sírleletből és egy Győr megyei szórványleletből is ismeretes, nem beszélhetünk Magyarországon elterjedt pénzforgalomról a feltételezett igény ellenére sem. István király törvényeinek büntetőtételei is még „tinóról” és bizánci aranypénzről („pensa auri”) szólnak. (Szerintünk ez azt bizonyítja, hogy ezek a törvények uralkodásának elején kellett készülnenek, különben – amikor általánossá vált pénzének forgalma – a büntetést pénzben fizetendően írta volna elő.) Ám a X. századi gazdaság, társadalmi és államszervezési változások következtében megerősödött udvarhelyek, várak, templomok melletti „vásárnapi” vásárok, az itt fizetendő vámok elkerülhetetlenné tették a pénz mindennapi használatát. A „füstönként” (azaz termelői egységenként) fizetett terményadót felváltó pénzadó is pénzgazdálkodást tételez fel. Sajnos István királynak adót szabályozó törvénye nem maradt fent, így későbbi, Kálmán király (1095-1116) korabeli törvényt tudunk idézni, ez azonban „korábbi” rendelkezésről ír, amely szerint minden szabadtól („de liberis singulis”) 8 denárt szedtek. A „szabad” alatt (liber a rege = király szabadja) azt a széles népréteget kell érteni, aki saját munkaeszközével, földjével önálló termelő volt. A denárban „füstönként” fizetendő adót István király 1015-1020 között vezethette be. Erre az időre tehető Szent István másik pénztípusának, a mindkét oldalán egyenlőszárú keresztet, sarkaiban kis, háromszög alakú ékekkel ábrázoló, előlapján STEPHANVS REX, hátlapján REGIA CIVITAS feliratú ezüstpénz verése. Ez a pénz két súly szerint készült. A nehezebb súly szerinti pénz mindössze nyolc példányban ismertes, ezek átlagsúlya 125 g. A könnyebb súly szerint vert pénzek viszont nagy tömegben készültek; a

¹⁵⁵⁶ <http://mek.oszk.hu/07100/07139/html/0004/0005/0003-243.html>.

magyar királyság egész területén előkerülnek mind sár-, mind úgynevezett kincsleletekben, azaz éremleletekben, valamint Észak-Európában is. Szerintünk e második pénztípust a korábbi LANCEA REGIS / REGIA CIVITAS feliratú pénztípus súlyával, azaz pénzlábjával kezdték verni, ezért egyezik meg a két típus, illetve a második típus nehezebb – 1,26 g – súlyban vert, a mindössze 8 példányban ismert típus átlagsúlya. Azonban a gazdaság bizonyára egy kisebb súlyú pénzt igényelt és ezért készült 0,8 g súlyban a nagy-tömegű pénz, kielégítve minden állami, társadalmi és gazdasági igényt. Ennek a pénznek a 0,8 g súlya nem fele az 1,25 g-nak, így semmiképpen sem nevezhetjük obulusnak, azaz féldenárnak, hanem denárnak. Mindkét típus pénzneme denár, csak pénzlábjuk különbözik.

A két típus, LANCEA REGIS és a STEPHANVS REX feliratúak, illetve utóbbi mindkét csoportjának, valamint – összehasonlításként – a nagyharsányi lelet bajor és cseh pénzinek fémvizsgálatát is elvégeztettük. A pénzek fémösszetétele nyomelemekben sem mutat specifikusságot, valószínű, hogy ún. pagament (másodlagos felhasználású) ezüstből olvasztották össze és vertek belőlük pénzt.¹⁵⁵⁷

Szent István pénzeinek leletei azonban egy lényeges gazdasági, pontosabban kereskedelmi, ezen belül külkereskedelmi jelenségre utalnak. A korszak (XI. század) észak-európai éremleleteit vizsgálva 58 lengyelországi, 16 oroszországi, 5 csehországi, 45 svédországi, 15 dániai, 2 norvégiai, 3 finnországi és 1 Farö-szigeti éremleletben fordul elő Szent Istvánnak és közvetlen, de még XI. századi utódainak pénze, vagyis a vikingek telepein, valamint az odavezető területein. Ez a már korábban említett magyar–viking kereskedelmi kapcsolat közvetlen bizonyítéka. Hat LANCEA-típusú példány (egy-egy lengyel, cseh, finn, norvég faröyi, svéd leletekben) is előfordul, így a 995-ös prágai adatot is figyelembe véve, határozottan állíthatjuk, hogy a magyar–viking kereskedelmi kapcsolat a honfoglalástól a XI. század végéig élt. Ugyan sem írott, sem régészeti adattal nem rendelkezünk, de logikailag indokolt annak feltételezése, hogy ez a kapcsolat a honfoglalás előtti időből származik, mert nehezen képzelhető el a honfoglalás után a Kárpát-medencéből közvetlen kereskedelmi kapcsolat létesítése és kezdeményezése a viking telepekkel, míg ez a viking és magyarok dél-oroszországi jelenlétekor természetesnek mondható. Kapcsolat tehát bizonyítottan volt, de ezt, illetve ennek erősségét nem szabad túlértékelni, mert a vikingek – és Lengyelország – területén előkerült éremleletekben a magyar pénzek (ahol vannak) száma a többiekhez (német, angol denárok, arab dirhemek) viszonyítva ugyancsak kevés, legtöbbször csak néhány, sőt csupán csak 1-2 magyar pénz van. Még, ahol nagyobb számú magyar pénz van, a más országból származó sokkal több, például a lengyelországi farvei leletben 242 db Szent István denár van, összesen azonban 3349 pénz volt. A vossbergi lelet 15 ezer denárt tartalmazó leletében 184 db magyar pénz volt; ebből 86 db Szent Istvántól. Bár később a vikingeknek is volt saját pénzverésük, a hozzájuk került pénzeket utánoz-

¹⁵⁵⁷ Ez azt jelenti, hogy a cseh és a bajor pénz is ugyanott készült, ahol a magyar. Ugyan miért? – *A szerkesztő megjegyzése.*

ták, így – többek között – Szent István denárait is. Ezek könnyen megkülönböztethetők, mert feliratuk általában értelmetlen felirat-utánczat, de kimutatható az utánzott veret. A pénztörténet végül is bizonyítani tudja a magyarok X. század előtti időkezdetű és a XI. század végéig tartó magyar–viking kereskedelmi kapcsolatot, amelynek exportja ezüst, (bizánci) arany és rabszolga lehetett, behozatala pedig fegyver, első sorban kétélű kardok.

*A PRES LAVVA CIV feliratú, Bosarvében talált denár fényképe és rajza.*¹⁵⁵⁸

Szent István ezüstpénzverésének ismertetésénél foglalkozni kell két svédországi leletben egy-egy példányban előkerült, de azonos verőtővel készült ezüstpénzzel, amelynek előlapi felirata SPHANVS REX, ábrája pedig az úgynevezett talpas kereszt (a kereszt szárai egy kis talpban végződnek), hátlapjának felirata: PRES LAVVA CIV, képe pedig egy nagyon egyszerű (a tipikus nyugat-európai) karoling templom. A leletet feldolgozó hamburgi numizmatikus, Vera Hatz a kibocsátót STEPHANVS REX-re egészítette ki, és ez természetesen István magyar királyt jelenti. A hátlapi felirat – szerinte – Pozsony Brezelauspurch-nak, Preslawaspurch-nak a X-XI. századi nevét jelenti, azaz ez a pénz Szent István magyar király első pénze, amelyet Pozsonyban veretett. A pénz meghatározása élénk vitát váltott ki; a német, lengyel, skandináv kutatók nagy része kritikátla-

¹⁵⁵⁸ http://www.sberatel.com/diskuse/imagesExtension/img/11580/185280/5670_xIVyyL.jpg
és http://www.sberatel.com/diskuse/imagesExtension/img/11580/185280/5670_zNzOG6.jpg.

nul elfogadta vera Hatz véleményét, de szlovák részről politikai vonulata is volt. A szlovák numizmatikusok szerint a Bratislava-ra hajazó PRES LAVVA Pozsony szláv neve a magyar kutatót (név szerint Huszár Lajost) Pozsony már ekkori szláv neve zavarja. Továbbá – a szlovákok szerint – István király itt verette az első magyar pénzt, amikor 997-ben Koppány elől Pozsonyba menekült. Ezzel kapcsolatban – minden meghatározási kísérlet előtt – három történelmi tévedésre kell utalni: ha István király verette volna, 997-ben akkor sem készülhetett, mert akkor még nem volt REX. István pedig nem menekült el Esztergomból, serege Koppány ellen vonult és az egyetlen csatában Koppányt leverte, aki maga is meghalt.

A magyar király udvarában – és országában – a XI. században Pozsony neve „Poson” volt, a pannonthalmi alapítólevél szerint. Igaz, hogy ez az oklevél XII. századi átiratban maradt fenn, de az oklevélnek ez a része változatlan formában került átírásra. A „hivatalos” magyar kutatás (Huszár Lajos) szerint ez a pénz a magyar pénzek észak-európai utánveretei egyikének tekinthető, kivételesen nehéz súlya (1,9 g) is ezt bizonyítja; nem illeszthető a magyar pénzrendszerbe. Volt olyan vélemény is, hogy a Szent István elől Boleslavhoz menekült Prokuj gyulára (aki a keresztségben ugyancsak István nevet kapott) Boleslav rábízta Breclavot és Prokuj ott verette a pénzt. Ez sok szempontból nem állja meg a helyét. Prokujra Boleslav nem bízott semmit. Nem nevezhette magát REX-nek, különösen akkor, amikor Boleslav is csak DVX volt. Szerintünk a két példányban fennmaradt pénz valószínűleg Szent István hivatalos verete, de nem a magyar király magyar pénzverdéjében készült. A másodjára előkerült pénzen olvasható a teljes felirat: SPHANVS REX. Hiányoznak tehát a TE betűk a feliratból. A hátlapi felirat CIVITAS-ból is csak a CIV szókezdet van, ez azonban a hosszú előtag miatt nem tekinthető hibának. Feltételezésünk (de – bizonyító erejű forrás hiányában – nem határozott álláspontunk) szerint István király Konrád császár elleni győzelmét követően az 1031-es békekötés egy morva területsávot csatolt Magyarországhoz. (Ez tény.) Ezen a területen fekszik Prerov városa, ahol a morva pénztörténeti kutatás szerint a XI. században pénzverde volt, de itt vert pénzt nem tudták meghatározni. Véleményüket régészeti feltárással is tudták igazolni; az ásatások során előkerült egy XI. századi verető is, bár nem az itt tárgyalt pénz veretője. Véleményünk szerint feltételezhető, hogy Szent Istvánnak ez a pénze ekkor és itt (esetleg a PRELAVVA szóhoz közelebb álló Breclavban) készült. Ez az oka, hogy ennyire eltér Szent István ismertetett magyar pénzeinek ábrájától, feliratától és súlyától, azaz a magyar pénzrendszertől. A mindössze egy veretővel készült, eddig csak két példányt látszik bizonyítani, hogy e típus verése nem lehetett sem hosszú idejű, sem túlságosan bőséges mennyiségű.

Előbb már utaltunk a bizánci aranypénzeknek a magyaroknál is betöltött szerepére, de ez a szerep európai jelenség, amelynek Magyarország is része, bár – meglehet – más országokhoz viszonyítva élenkebb. A Kelet-római Császárság, azaz Bizánc aranypénzei a kora-középkorban Európa-szerte ismertek és használtak voltak; a római birodalom folytatójaként megtartotta korábbi differenciált (arany – és hányadosai, – valamint ezüst és bronz) pénzverését, s az európai

denárrendszerben ezeknek az aranypénzeknek jelentős „érték szerepe” volt. Bizánc azonban nem csak a hajdani birodalom pénzrendszerét tartotta meg, hanem azt a kereskedelmi kapcsolatrendszert, ami kiterjedt egész Európára és a Kelet világára. Bizánc részint a keleti városok, részint a saját áruit juttatta el Nyugat-európába azokon a tengeri és szárazföldi utakon, amelyek már a római birodalomban kialakultak. A gazdaságukban ezüst denárt használó társadalmakban, ahol a nagyobb értékek cseréjénél szerephez jutott a bizánci aranypénz, volt egy másik, igen lényeges szerep, a teauráció. Ezt hangsúlyoztuk a magyarságnál is. Kelet felől a „selyem út” volt a legfontosabb, amelynek Itil volt az egyik központja. Innen indult a volgai vízi út a Keleti-tengerhez, ahonnan a viking telepekhez, sőt a Rajna torkolatához és Londonba is el lehetett jutni. Közvetlenül nyugat felé az Itil–Sarkel–Kiev–Krakkó–Prága–Regensburg útvonal vezetett. Ebbe kapcsolódott a X. századi magyarság Prágán keresztül, míg később Géza, majd Szent István alatt fontossá vált az Esztergom–Regensburg útvonal, valamint Esztergomból, illetve Székesfehérvárról Róma és Bizánc felé vezető utak. Ezen az útvonalakon Bizánc áruai és pénzei eljutottak Európa valamennyi jelentős kereskedelmi központjába. Bizánc pénzeinek hatása több kibocsátó pénzein látszik; ezüstpénzekben is feltűnnek bizánci képek és – ritkán ugyan, de – egy-egy uralkodó bizánci hatásra aranypénzt is veretett, például kegyes Lajos császár 816-ban, Lothár 817-ben aranymedaliont. Kievben Vladimir fejedelem teljes pénzrendszere bizánci mintára alakult. Ezek során tehát Szent Istvánnak bizánci mintára készült aranypénzei nem egyedülállóak.

*Szent István aranypénze.*¹⁵⁵⁹

Szent István aranypénzének előlapja nyitott csüngős abroncskoronájú uralkodót (mint a koronázási palást István képén lévő korona) ábrázol mellképben, dicsfénnel, jobb kezében kis gömböcske (kereszt nélküli országalma). Körirata: STEPHANVS REX. Hátlapján nő-alak (?) van ugyancsak mellképben;

¹⁵⁵⁹ http://epa.oszk.hu/02000/02030/00030/pdf/HOM_Evkonyv_37_349-366.pdf.

ugyanolyan koronával és dicsfénnel. Minden bizonnyal Szűz Mária. Körirata: PANNONIA.

A pénz régen ismert volt a szász hercegi gyűjteményből, amelynek első leltározásakor (1706) már itt volt, tehát legkésőbb a XVII-XVIII. század fordulóján már ebben a kincstárban kellett lennie. Korábbi helye és idekerülésének körülménye, időpontja ismeretlen. A magyar pénztörténet a XIX. század elején (Schoenvisner István 1801-ben megjelent katalógusában) vette tudomásul létét, de mindvégig egy antikizáló, újkori kegyéremnek tartották. Schoenvisner után megjelent magyar pénzek katalógusai éppen ezért nem is említik. Huszár Lajos 1972-ben emlékérmekről megjelent katalógusa is újkori fiktív éremként közli, pedig az ő korában már három példány volt ismeretes; a gothai múzeum példányán kívül két példány a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába került. 1999-ben jelent meg először érdemi feldolgozása és Szent István veretekénti meghatározása. A magyar pénzverés sorába, rendszerébe nem illeszkedő pénz meghatározása ezért a LANCEA REGIS feliratú pénznél tett tűzetes vizsgálati módszert kellett elvégezni. Ugyan a kibocsátó, az ábrázolt személy itt adott volt, „csak” az eredetiséget és a kort kellett megállapítani. Az első feltűnő – és döntő – adat a pénzek súlya. A gothai példányé 4,49 g, a Magyar Nemzeti Múzeum mindkét példányáé 4,52 g. Ez azt jelenti, hogy mindhárom példány azonos pénzláb szerint készült, ez pedig a bizánci solidusok előírás – 1 font (327,45 g) aranyból 72 db solidust kellett venni – szerinti súlya 4,54 g, ami a gyakorlatban soha nem valósult meg; néhány tized grammal mindig kevesebb volt. A XI. század közepén pedig hivatalosan is csökkent a solidus súlya. Ugyanakkor a formája is megváltozott, tálalakúak („scyphatus”) lettek Bizánc pénzei; nem csak az aranyak, hanem a többiek is. Szent István aranypénze a klasszikus, a XI. század közepéig használt pénzláb szerint készült, tehát az aranypénzek súlya a XI. század első felére utal. A pénzláb használatával kapcsolatban döntőnek véljük azt a gyakorlatot is, amely szerint az emlékérmek megjelenésétől, elterjedésétől (XV-XVI. század), az aranyérméket általában a dukát pénzlába (egysége 3,5 g), az ezüstérméket pedig a taller pénzlába (helyi kisebb eltérésektől függően 28 g körül) szerint készítették.

Aranypénzünk hátlapi felirata PANNONIA. Mint pénzfelirat ez Szent István utódai pénzeinek hátlapi felirata Szent Lászlóig (1077-1095), utána pénzeinken többé nem fordul elő. Szent István ezüstpénzeinek hátlapján ugyan REGIA CIVITAS van, de Magyarországot jelentő Pannonia név Szent István korában, udvarában is használt volt; a veszprémi kolostor alapítólevelében fordul elő Pannonia alakban. Pénzeket, az ezekhez közel álló pecsétet, bullákat és okleveleket elemezve lehet, kell mondani, hogy a XI. században a hivatalos magyar kibocsátású tárgyakon az ország neve nem egységes, felváltva fordul elő a PANNONIA és a VNGARIA, illetve utóbbi ragozott alakja, például Péter király bulláján DI GRA VNGARIORV REX, vagy I. András pecsétjén ANDREAS DEI GRATIA VNGARIORVM REX. A Pannonia név tehát ugyancsak a XI. századra utal, Szent Istvántól Szent Lászlóig használták a hivatalos kibocsátásokon.

Az ábrázolásokat vizsgálva azt a szinte napjainkig tartó véleményt, hogy ez az aranypénz újkori, fiktív érem, mindenképpen el kell utasítani. Az ábrák megfogalmazása minden esetleges antikizáló törekvés ellenére sem hasonlíthatók az újkori érmek alakjainak megjelenítéséhez. Az újkorban – még ha antikizáltak is – Szent Istvánt mindenkor a Szent Koronával ábrázolták, míg itt a nyitott, csüngőkkel ellátott pántkorona van mindkét mellképen. A'nélkül, hogy a Szent Korona mai formájával, kialakításának időpontjával foglalkoznánk, tisztán látható, hogy valamennyi XI-XII. századi képen, pénzen, pecséten, bullán, szobron (az ún. kalocsai királyfejen, amit egyesek éppen Szent István ábrázolásának tartanak) és a koronázási paláston ilyen koronával ábrázolták királyainkat. A Szent István – és talán a hátlapi Szűz Mária (?) – kezében maga előtt tartott kicsi gömböt egy kereszt-nélküli országalmának tartjuk. Erre párhuzamként a zágrábi Szent László paláston lévő király (Szent László) képét idézzük, ahol a király kezében kiemelten, egyértelműen ilyen országalma van. Egy e'korbeli spanyol kézirat rajzán pedig Krisztus kezében van hasonló arányú alma, s a mellé írt szöveg („mundus”) egyértelműsíti az alma földgömb jelentését.

A mellképek ábrázolásának egyetlen zavaró tényezője a fejük körüli dicsfény, ami csak szentek esetében alkalmazandó. Ezért merült fel annak a lehetősége, hogy a pénzt Szent László verette István király szentté avatásakor. Ám ekkor a köriratban is feltűntették volna a SANCTUS szót, hiszen ez utalna egyértelműen a „szent” királyra. Az aranypénz bizánci hatásra, példára készült, a solidusok előlapja a császárt, hátlapja égi személyt – többnyire Krisztust – ábrázol. Bizáncban a császár képein láthatunk dicsfényt, de éppen a pénzekén nincs dicsfény a császár feje körül. Talán későbbi kutatás talál rá magyarázatot.

Az eddig ismeretlen X. századi eredet bizonyítékai mellett mindhárom aranypénzen és – összehasonlításként – 2 db dunántúli, Kr. e. II-I. századi kelta pénzen, a magyar aranypénzek rendszeres kibocsátóitól, Károly Róberttől (1308-1342), Nagy Lajostól (1342-1382) és Máriától (1382-1385) összesen 54 db aranyforinton, 17 db X-XI. századi bizánci soliduson és 18 db X-XI. századi magyar arany ékszeren (mellkoron és hajkarika) roncsolás mentes izotópjárműzéses, energiadiszperzív, röntgen fluoreszcencia analitikai módszerrel fémösszetétel vizsgálatot és geológiai, valamint kohászati kiértékelést végeztettünk. Ennek eredménye: a három szent István arany összetétele %-ban és nyomelemekben teljesen megegyezik egymással (közülük kettő bizonyára ugyanabból az öntésből származik), a kelta pénzzel, a Mohácson talált mellkoronggal és két, Esztergomban talált hajkarikával, minden többitől viszont eltérnek. A bizánci aranyak és a magyar aranyforintok csoportjai egymás között azonosak, a csoportok között viszont eltérnek. A XIV. századi magyarokról megállapítható volt, hogy a Kárpát-medencében bányászott aranyból készültek. Az említett három ékszeren kívüli többi ékszer összetétele vegyes, valószínűleg másodlagosan felhasznált aranyból készítették az ötvösök.

Feltűnőnek mondhatnánk a három, Szent Istvánt ábrázoló, a két kelta aranypénz és a X. századi ékszerek fémösszetételének nyomelemekben is teljes azonoságát, ha a kiértékelők nem azt állapították volna meg, hogy az arany a Du-

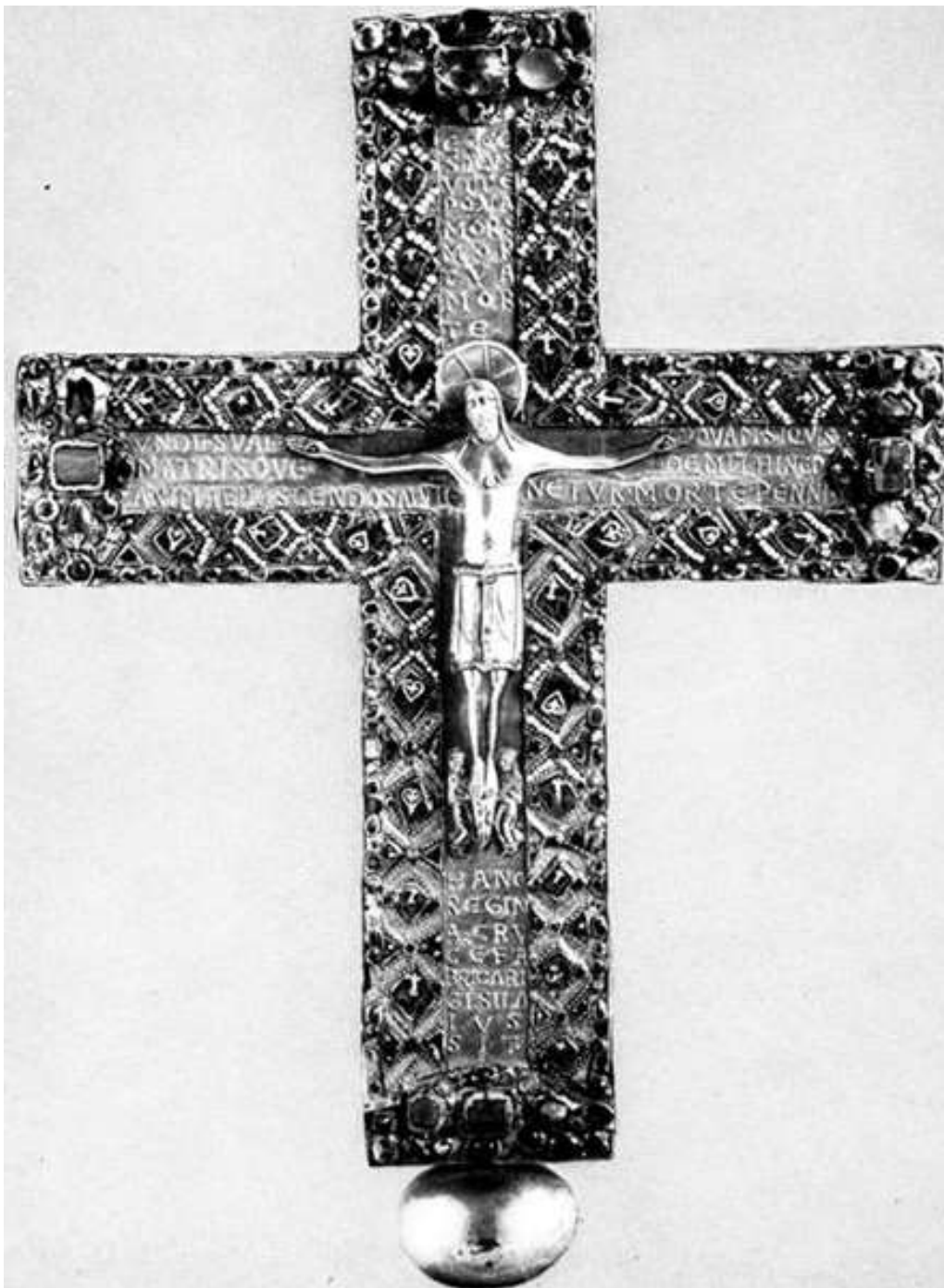
nából mosott aranyból származik, ahol az aranyat az őskortól szinte napjainkig mosták.

Minden vizsgálati eredményt összevetve az állapítható meg, hogy a három Szent Istvánt ábrázoló aranypénz a XI. században készült, Szent István verette, megengedve annak esetleges lehetőségét, hogy – későbbi bizonyítékok előkerülése esetén – talán Szent László verette őket István király szentté avatásakor.

Említettük, hogy a XI. században aligha léteztek olyan igények, amelyeket aranypénzveréssel kellett volna kielégíteni. Létük viszont tény és az is tény, hogy a három aranypénz három verőtőpárral készült. (Lehetséges egy negyedik példány léte is; Hampel József, a Magyar Nemzeti Múzeum múlt század-eleji régésze egy magángyűjteményben látott és lejegyzett egy – leírása szerint – az itt ismertetettekkel azonos, 4,52 g-os példányt. A jegyzetben zavaró a király nevének STEFANVS, a PH helyett F változata, ha csak nem elírás. (Bár egy korabeli zarándokjelvényen István királyt így írták, F-fel.) Egy verőtőpárral pedig nem egyetlen példányt készítettek. Ez viszont azt jelenti, hogy – ha nem is tömegesen, de – viszonylag nagyszámú aranypénz készült. Felmerülhet az is, hogy Szent István törvényeiben a „pensa auri” alatt ezeket az aranypénzeket értjük. Szent László törvényei viszont nevesítik a bizánci aranyat. Ám mindezek mellett az bizonyított, hogy a XI. században volt magyar aranypénz, amelyet minden bizonnyal Szent István veretett. A hátlapi szűz Mária ábrázolásába pedig István király Mária-tiszteletének újabb bizonyítékát láthatjuk.

A pénzverés királyi felségjog, a pénzverde tehát királyi központban kell legyen. Tudjuk, hogy a magyar király pénzverdéje már a XI. századtól Esztergomban volt, de az első verdének, Szent István pénzvedéinek helyét két-évszázados kutatás sem tudja meghatározni; a kutatók egy’ része Esztergom, más’ része Székesfehérvár mellett érvelt. A kulcskérdésnek vélt REGIA CIVITAS-t nem tudták meghatározni. Amint már említettük, Hóman Bálint – a rendelkezésre álló adatok alapján bölcsen – eldönthetetlennek ítélte. Amint több pénztörténeti kérdést a nagyharsányi lelet tisztázott, úgy szent István pénzverdéje (pénzverdéi?) helyének (helyeinek) meghatározásában is kiinduló pontként kell e lelettel, a benne lévő magyar pénz feliratával, betűivel foglalkozni.

Mindenek előtt tisztázni kell két pénztípusának – a LANCEA REGIS és a STEPHANVS REX feliratúak – technikai és betűtípusainak eltérést. Régen megállapították, hogy az évszázadok óta ismert STEPHANVS REX pénzek betűit, keresztsarkainak ékeit ponchtechnikával ütötték a verőtőbe. A kereszteket megszerkesztették, ezért nyúlnak a kereszt szárai a felirati mezőbe és alkotják a szókezdő kereszt és néhány betű – előlapi N és R, hátlap G és T – függőleges szárait. Ezzel szemben a LANCEA feliratú pénz betűit és képeit vésték a verőtőbe; betűtípusai feltűnően eltérnek a másik (későbbi) pénztípustól. A két pénz megfogalmazása, szemlélete, technikája is annyira eltér egymástól, hogy a két típus nem készülhetett ugyanabban a műhelyben, ugyanabban a verdében. További vizsgálatunkhoz foglalkozzunk az ún. Gizella-keresztrel.

*A Gizella-kereszt REGIN A felirata a kereszt alsó szárán.*¹⁵⁶⁰

A kereszt a magyar király ötvöseinek, királyi megrendelésre készített remekműve, amelynek alsó része utal a királynéra; tulajdonképpen a királyné küldte anyja regensburgi sírjára. A kereszten Gizella királynéval kapcsolatos szöveg van és az e szövegben előforduló REGINA szó szerencsésen vethető össze a REGIA CIVITAS betűivel. A mindkét feliratban előforduló betűk, különösen a REG szókezdet betűinek formái annyira egyeznek, hogy a műhelyegyeztetés vitathatatlan. A kereszt 1008-ban készült, a királyi székhely ekkor Esztergomban volt és nem lehetett máshol, sem a király számára dolgozó ötvösök műhelye, sem a pénzverde. Az ötvösremekmű és az ugyancsak művészi

¹⁵⁶⁰ http://images.slideplayer.hu/24/7919341/slides/slide_27.jpg.

denár verőtöve egyazon művészi kezet dicséri, vagy legalább is azonos műhelyszemléletet. Ezek alapján szerintünk a LANCEA... pénz nem készülhetett más-
hol, mint Esztergomban.

De ha a LANCEA REGIS / REGIA CIVITAS-pénz Esztergomban készült és a STEPHANVS REX / REGIA CIVITAS más verdében, akkor hol volt ez a másik verde? Ezt a kérdést megválaszolando, I. Andráshoz kell fordulni.

A magyar pénztörténet ugyancsak régen megállapította, hogy I. András két pénztípusa – REX ANDREAS / REGIA CIVITAS, az ehhez kapcsolódó éremkép a Szent István denáron ismert egyenlőszárú kereszt, sarkaiban ékekkel, a másik pedig REX ANDREAS / PANONEIA, ennek előlapi képe ugyancsak egyenlőszárú kereszt, de szárai 3-3 párhuzamos vonalból állnak és a felirati mezőbe nem nyúlnak bele – egymástól stílusban, betűformában nagyon határozottan eltérnek. I. András REGIA CIVITAS hátlapi feliratú pénze teljesen megegyezik Szent István STEPHANVS REX / REGIA CIVITAS feliratú pénzének hátlapjával és András e típusú denára előlapjának betűi a hátlap stílusával egyezik. Az Árpád-korral foglalkozó pénztörténészek erre azt mondták, hogy I. András ezzel (is) jelezni akarta, hogy ő István királynak szellemében is örökösének tartja magát, szemben Péter királlyal. Ez az elv nehezen tartható, mert, ha András azonosulni akart Istvánnal, szemben Péterrel, akkor kérdés, hogy miért csak ennél a pénznél. Elfogadott tény, hogy András ezt a pénztípusát nagyon rövid ideig verte, utána PANNONIA feliratú pénzt. Akkor már Péterrel azonosult? Ugyanis Péter pénzeinek hátlapján PANNONIA felirat van. S András valóban azonosulni akart azzal a királlyal, aki apját megvakíttatta és öneki testvéreivel külföldre kellett menekülni? Véleményünk szerint e két típus létének és a típusváltásnak sokkal realisabb oka van.

Az 1046-ban kitört Péter király elleni lázadás hazahívta András herceget és testvérét, Leventét. (Később Vazul harmadik fia, Béla is hazajött.) Levente hazajövele után azonnal meghalt, így András Péter ellenes csapattal tartott Székesfehérvár felé. Péter Moson felé menekült, de útját elzárták, elfogták és megvakítva vitték Andráshoz Fehérvárra, ahol sebeibe belehalt. András szeptember végén koronáztatta meg magát Székesfehérváron. A koronázási előkészületek, a koronázási ünnepek, majd az azt követő feladatok: a királyi kincstár, levéltár és más, őt, a királyt illető tárgyak átvétele annyi időt vehetett igénybe, hogy – a telet ott töltvén – 1047 eleje előtt aligha mehetett Esztergomba. Pénzt viszont szinte azonnal kellett veretnie, mert hiszen ezzel adta hírül az országnak, hogy ő a király. Abban a történelmi helyzetben tehát ennek valóban sürgősnek kellett lennie, s ezt a fehérvári verde léte (ha Péter alatt nem is működött) lehetővé tette. Ha András az első pénzt valóban itt verette, ez a REX ANDREAS / REGIA CIVITAS feliratú pénz, aminek stílusa, betűtípusa megegyezik István király STEPHANVS REX / REGIA CIVITAS pénzével. Akkor joggal tételezhetjük fel, hogy sőt állíthatjuk, hogy ezek a pénzek egy székesfehérvári királyi pénzverdében készültek, azaz István királynak a nagy tömegben készült második pénztípusát – 1015-1020 között – Székesfehérváron verték, amikor – feltételezhetően – kiépült az új királyi központ, benne pénzverde is. Végző soron ez azt is jelenti, hogy a pénzek REGIA CIVITAS felirata nem pénzverővárost jelent, ha-

nem Magyarországot, úgy, mint ahogyan PANNONIA pénzfelirat is. Arra a kérdésre azonban, hogy hol készülhetett István király PANNONIA feliratú aranypénze, nem tudunk választ adni. Valószínűnek látszik azonban, hogy Esztergomban, ahol Péter óta a magyar pénzek (kivéve I. András REGIA CIVITAS feliratú denárát) PANNONIA hátlapi felirattal készültek.

*I. András CNH I. 11. típusú denára.*¹⁵⁶¹

Összefoglalás

Történelmi távlatból tekintve Szent István pénzverése is szimbolizálja a szent király politikáját. Ezüstpénzverése csatlakozik a nyugat-európai denár-rendszerhez, onnan a legjobb minőségűt, a bajort veszi át, külső megjelenésében azonban a német példa ábráját magyarítja; a karoling templomtípust a magyar ötvös mintakincsrel téteti művészi alkotássá. A denár előlapján a felhőből ki-nyúló kézben tartott lándzsa jelzi, hogy a királysága szuverén, nem függ világi hatalomtól; a pápával van spirituális kapcsolatban. A lándzsa zászlaja vízszintesen sávzott, 8 sáv állapítható meg rajta.¹⁵⁶² Ez vezette Makkay Jánost annak feltételezésére, hogy e sávokban az Árpád-ház sávos zászlaját lássa. Második pénztípusa a magyar gazdaságnak megfelelő, nemzetközi pénzforgalma kiváló minőségét bizonyítja. Bizánci mintára vert aranypénzének – a verőtövek számának alapján – mennyisége összevetve fiának házasságával (bizánci hercegnővel) bizánci politikáját mutatja; a két akkori „szuperhatalom” közötti politikát.

¹⁵⁶¹ http://verdejel.hu/image/cache/catalog/pic_new/andrasdenar2015nov-800x400.jpg.

¹⁵⁶² 9 világos sávnak is értelmezhető. – A szerk. megj.

*Szent István ezüstpénzén a lándzsa sávos zászlaja.*¹⁵⁶³

Irodalomjegyzék

- Bel, Matthias: *De vetere Literatura Hunno-Scythica Exercitatio*. Lipsiae 1738.
- Gedai István: XI. századi kincslelet Nagyhasányból. *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve* 17-18 (1972-1973) 1974, 85-90.
- Gedai István: *A magyar pénzverés kezdete*. Budapest, 1986.
- Gedai István: *Szent István aranypénzverése*. Budapest, 1999.
- Gedai István: Where was the (P)RESLAVVA CIV(ITAS) coin minted? *Sbornik Národního Muzea v Praze. Rada A – Historie*. 61 (2008) 1-2.
- Györffy György: A magyar pénzverés kezdetei. *Numizmatikai Közlöny* 72-73 (1973-1974) 35-41.
- Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 1977.
- Hatz, Vera: (B)RESLAVVA CIV(ITAS). Zum beginn der ungarischen Münzprägung. In: *Dona Numismatica. Walter Hävernich zum 23. Januar 1965. dargebracht*. Hamburg, 1865. 79-85.
- Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000-1325*. Budapest, 1916.
<http://mek.oszk.hu/07100/07139/html/0004/>.
- Huszár Lajos: Szent István pénzei. In: *Szent István Emlékkönyv II*. Budapest, 1938. 335-364.
- Huszár Lajos: Bemerkungen zur Frege der ersten ungarischen Münze. *Numizmatikai Közlöny* 64-65 (1965-1966) 29-31.
- Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn*. Budapest–München 1979.
- Kovács Éva: *Árpád kori ötvösség*. Budapest, 1972.
- László Gyula: A magyar pénzverés kezdeteiről. *Századok* 97 (1963) 382-397.
- Makkay János: *Árpád sávos zászló a király lándzsáján*. Budapest, 2007.
- Németh Gyula: *A magyar rovásírás*. Budapest, 1934.
- Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae I*. Budapest, 1899.

¹⁵⁶³

- Rupp Jakab: *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei*. Buda, 1841.
- Schoenvisner, Stephanus: *Noticia Hungaricae Rei Numeriae*. Buda, 1801.
- Schoenvisner, Stephanus: *Catalogus Nummorum Hungariae*. Pest, 1807.
- Vadász György: Hogyan készültek a poncolt magyar pénzek? *Az Érem* 31 (1976): 1, 10-12.
- Vadász György: Éremkép-szerkesztés pénzverésünk kezdetén. *Az Érem* 34 (1978): 2, 3-9. 9. ábra.
- Végh Ödön: *A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarország érmészetére a középkorban*. Pest, 1867.
- Weszerle József: *Hátrahagyott érmészeti táblái*. Pest, 1873.